

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 16:1 (2011), SS.45-70.

TIP VE TIBB-I NEBEVÎ HAKKINDA MUÂSİR ÇALIŞMALAR (BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ)

Modern Studies About Medicine and Prophet's Medicine Bibliography of Essay

Doç. Dr. Veli ATMACA
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: vatmaca@firat.edu.tr

Özet: Tıbb-ı Nebevî'ye dair klasik eserler listesinden sonra muâsır (çağdaş) çalışmalar bibliyografyasının hazırlanması, hem konunun ne derece ilgi gördüğünü hem de ne ölçüde ciddiyetle incelendiğini anlamamız bakımından gerekli görülmüştür.Yapılan derleme neticesinde arzu edilen ilgiyi görmediği anlaşılan Tıbb-ı Nebevî alanının, bundan böyle bir proje kapsamında ya da bir heyet tarafından incelemeye alınması faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tıbb-ı Nebevî, Tabibler Tabakâtı, Rukye, Tıp Tarihi

Abstract: It is needed necessary both the importance of the subject and its interest, its severity to prepare the bibliography of modern studies after the list of Prophet's medicine of classical pieces.It is going to be useful to be explored the Prophet Medicine by a council or a Project because of being understood as having done the compilation that Prophet Medicine isn't showed interested in it is desired.

Key words: the Prophet Medicine, Doctors bibliography, Praying treatment, Medicine History.

GİRİŞ

Çeşitli ilim ve sanat dallarında araştırma yapmanın imkânları ve teknikleri içerisinde klasik kaynakların ortaya çıkarılması ve kullanılması kadar önemli olan çağdaş çalışmaların da bilinmesi gerekmektedir.

Bu öneminden dolayı biz de Tıbb-ı Nebevî konusuna girmeden önce yapılması gerekli olan bazı alt başlık veya mücavir konuları makaleler şeklinde çalışarak uzmanların tenkidine ve okuyucuların istifadesine sunmak istedik.

Klasik Tıbb-ı Nebevî'lerin listesini çıkarmak amacıyla yaptığımız bir çalışma içerisinde "Tıbb-ı Nebevî Hakkında Muâsır Çalışmalar"ı da vermek üzere derlemiştik. Fakat konunun kendine has bütünlüğüne ve makale hacmine uymayacağı düşüncesiyle bu konudaki muâsır araştırma ve çalışmaları ayrıca vermenin minasip olacağı anlaşıldı.

Esasen Tıbb-ı Nebevî konusunun, çağımızda yeterli ilgiyi görüp görmediği de merak konusudur. Bu bibliyografya çalışmasıyla, genel olarak Tıbb-ı Nebevî veya özel olarak bazı teferruat meselelerle ne kadar ilgilenildiği, kaynakların ve terminolojinin yeterince araştırılıp araştırılmadığı ortaya çıkacaktır.

İslâm Tarihinde birçok bilim dalına hitabeden zengin bir edebiyatın olduğu herkesçe malumdur. Biz bunlara "Tür Edebiyatı" diyebiliriz. Zira her ilmi disiplinin kendine has ana veya alt başlıklarını içeren eserler listesi mevcuttur. Bunlardan biri de "Tıp ve Tıbb-ı Nebevî" türüdür. İslâm Tıbbına dair eserlerin dünya çapında tam ve müttekâmil bir listesi henüz mevcut olmamakla birlikte, Ekmeleddin İhsanoğlu editörlüğünde hazırlanmış ve İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından basılmış olan "Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları" (Arapça, Türkçe ve Farsça) Kataloğu, adlı çalışma, Türkiye'deki klasik İslâm tıp eserleriyle birlikte Tıbb-ı Nebevî'lerin yazmalarının isimleri, sayısı ve yerleri hakkında duyulan ihtiyacı önemli ölçüde gidermektedir. Bu eserden, klasik Tıbb-ı Nebevî Bibliyografyasını hazırlarken çokça faydalandık. Muasır çalışmalar kısmında yer verdiğimiz Osmanlı'nın son dönemlerinde yazılmış olan Tıbb-ı Nebevî kitapları için de önemli müracaat eseri sayılabilir.

İnceleme konusu olan ilmi alanın klasik kaynaklarıyla güncel çalışmaların bir bütün halinde ortaya konulması, aynı meseleyle ilgilenen diğer araştırmacıların da işini kolaylaştıracaktır diye düşünüyoruz. Bu bibliyografya çalışmamızda eksiklerin, gözden kaçanların veya haberdar olmadığımız ilmi ve kültürel incelemelerin olacağını kabul ediyoruz. Ancak konu ile ilgili olup da ulaşamadığımız veya gözden kaçırdığımız çalışmalara rastlayanların tenkid ve ilavesine ihtiyacımız olduğunu söylemeliyiz.

Muâsır çalışmaların dönemini, Osmanlı Devleti'nin sonları ile Cumhuriyet'in başlarından itibaren, XIX. Y.y.ın sonlarıyla XX. Y.y.ın

tamamını esas alarak sınırlandırdık. Bu yüzden son devir Osmanlı ulemâsına ait eserleri de bu çalışmada vermeye çalıştık. Bu bibliyoğrafya ile yakın ilgisinden dolayı Tabiplerin biyoğrafilerine dair tabakât kitaplarından bir kısmını da ilave ettik.

Bibliyoğrafya çalışmaları içerisinde in ciddi listeyi yüksek lisans ve doktora başta olmak üzere diğer akademik kariyere sahip araştırmacıların mesaiyeri oluşturmaktadır. Buna rağmen kendi özel merak ve gayretiyle Tıbb-ı Nebevî konusunda araştırma yapanların eserlerini de görmezlikten gelemeyeceğimizi, onların da bu konularda dikkate değer bilgi ve belge elde edebileceklerini düşünerek bibliyoğrafyada sınırlamaya gitmedik.

Sadece Türkçe çalışmalarla yetinmeyip; Batı dillerinde yapılan telif ve tercüme yollu yayınlara yer vermekle beraber Arapça çalışmaları da beyan etmenin, konuya dair geniş bir literatür taraması neticesinde bu konuda çalışma yapacak olanlara hazır bir bibliyoğrafya bütünlüğünü sunmaya gayret ettik.

İslâm'da Tıp ve Tıbb-ı Nebevî konusuyla bazı hususlarda ayrı düşünilemeyen halk hekimliği, koruyucu hekimlik, cin, şeytan çarpması, nazar, uğurlu- uğursuzluk, sihir ve büyü üzerine yapılmış çalışmaların, hadislerle ilgili gördüğümüz kadarını da bu derlemede sunmayı faydalı gördük. Bu gruptan olmak üzere ama kendine münhasır özellikleri ve ayrı bir kültür dünyasının hasta tedavi yöntem ve tekniklerini içeren, esasen Anadolu Halk tababetinde izlerine rastlanan şamanlık üzerine de önemli miktarda çalışmayı vermeye gayret ettik.

Doğrudan veya dolaylı olarak İslâm Tıbbı ve Tıbb-ı Nebevî ile ilgilenen bazı Tıp Tarihi, Bilim ve Medeniyet Tarihi konusunda da ulaşabildiğimiz eser isimlerini kaydettik. Elbette tercüme ve telif makaleler bibliyoğrafyanın önemli bir kısmını teşkil etmektedir. konu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili gördüğümüz makaleleri de ayrıca listemize ekledik.

Söz konusu Tıbb-ı Nebevî olunca hadisler veya sünnet açısından meseleye bakışın bir ürünü olarak Tıp konusuna ve Tıbb-ı Nebevî hadislerine fikhi çerçeveden bakan çalışmaların da listemizde bulunmasını isabetli bulduk.

1. Tabip Tabakatına Dair Eserler

1- Muvaffakuddin Es'ad b. İlyas b. Circis İbnü'l-Mitrân, **Bustânü'l-Etubbâ ve Ravdatü'l- Elibbâ**, Tahkik: Abdülkerim Ebû Şüveyrib, Trablus: Cem'iyetü'd-Da'veti'l- İslâmiyyeti'l- Âlemiyye, t.y.

2- Hüna Fevzî Âmir, **el-Etubbâü'l- Kusûniyyûn**, Dirâse ve Tahkik, el-Mecma'ü's-Sekafi, Abudabi, 2002.

3- Medyen b. Abdurahman Kusûnî Mısrî, **Kâmusü'l- Etubbâ ve Nâmûsü'l- Elibbâ**, Mecma'ü'l- Lugati'l- Arabiyye, Dımaşk, 1979.

4- Ebü'l-Abbas Muvaffakuddin Ahmed b. Kasım İbn Ebü Usayb'ia (668/ 1270), **Uyûnü'l- Enbâ fi Tabakâti'l- Etubbâ**, Şerh, tahkîk, Nizâr Rızâ, Daru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, t.y. Sûriyeli İbn Ebî Useybi'a bir göz hekimidir. Eserin muhtemelen ilk baskısı İmriü'l- Kays b. Tahhân'ın himmetiyle 1299/ 1882'de Mısır'da basılmıştır. Bu eser, Latince'ye 1716'da, Fransızca'ya 1816- 1893, 1854 ve 1876'da, Almanca'ya 1910, 1940'da kısmen veya tamamen tercüme edilerek neşredilmiştir.

5- Cemaleddin el- Kıftî (646/ 1248), **Târihu'l- Hukemâ**. Müellif, Mısır Eyyubî Devletinin başvezirliğini de yapmıştır.

6- Ahmed İsa, **Mu'cemü'l-Etubbâ min Sene 650 H. ila Yevminâ Hâzâ, Zeylu Uyûni'l-Enbâ' fi Tabakâti'l- Etubbâ' li'bni Ebî Usaybi'a**, Dârü'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1982.

7- Kutbüddin Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih Kutbuddin Şirâzî, **Fi Beyâni'l- Hâce ile't- Tıb ve'l- Etubbâ ve Vesâyâhum**, Dirâse, Tahkîk, Muhammed Fuâd Zâkirî, Merkezi Zâyed li't-Türâs ve't-Târih, Ayn, 2001.

8- Abdullah Abdurrezzâk, **et- Tıbb ve Râidâtuhu'l- Müslimât**, Ürdün, 1985.

9- Urban Schwarzenberg, Biograpisches **Lexikon der Hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker**, Berlin Wien 1929-1935. Adından da anlaşıldığı gibi bütün dünya hekimlerinin tanıtıldığı bu esere daha sonra iki cild halinde XX. Y.y.ın ilk yarısındaki hekimler de ilave edilmiştir.

2. Osmanlı Dönemi Tıbb-ı Nebevileri

İslâm Tarihinde birçok bilim dalına hitabeden zengin bir edebiyatın olduğu herkesçe malumdur. Biz bunlara “Tür Edebiyatı” diyebiliriz. Zira her ilmi disiplinin kendine has ana veya alt başlıklarını içeren eserler listesi mevcuttur. Bunlardan biri de “Tıp ve Tıbb-ı Nebevî” türüdür. İslâm Tıbbına dair eserlerin dünya çapında tam ve mütekâmil bir listesi henüz mevcut olmamakla birlikte, Ekmeleddin İhsanoğlu editörlüğünde hazırlanmış ve İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından basılmış olan “Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları” (Arapça, Türkçe ve Farsça) Kataloğu, İstanbul 1984, bu alanda duyulan ihtiyacı önemli ölçüde gidermektedir.

1- Hayruddîn Hızır b. Muhammed el- Atûfî (948/1541), **er- Ravdu'l- İnsân fi Tedbîri Sıhhati'l- Ebdân**.¹

¹ M. Denizkuşları, *Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Tıp*, İstanbul, 1982, 169; R. Küçük, “Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme”, *İlim ve Sanat*, C.I/3, (6- 8), İstanbul 1985, s. 8.

2- Ebu'l-Vezîr b. Ahmed el-Ebherî, **et-Tıbbu'n-Nebevi S.A.S.** Eser ilaçlar, yiyecekler, içecekler, yeme ve içme âdâbı konusundaki rivayetlerden oluşmaktadır. Bir nüshası

Kâzımıyye Seyyid Sadr Kütüphanesi 5. Numarada kayıtlıdır. İkinci bir nüsha ise, Meclisi'nin Mecme'u'l- el-Bihâr adlı eserinde kendisinden nakilde bulunduğu ve el-Meşhedü'r-Radvâ Kütüphanesi'nde H. 1070'te istinsah edilmiş olanıdır.²

3- Evliya Hüseyin Bey, Hüseyin Remzi Bey-Miralay, (1314 /1839/1896), **İlâveli İlm-i Hâl-i Tıbbi**, İstanbul, 1332. Müellif eser hakkında, Ahkâm-ı İslâmiyenin menâfi-i tayyibesi, başlıca ibadetlere müteallık evâmîr-i ilâhiyenin tıbbın hâl-i hâzırına göre menâfiinden ve nevâhi-i diniyenin yine tıbb-ı hâdîrînin kâil olduğu vechile mazarrâtından bâhis bir risaledir, demektedir.

4- Evliya Hüseyin Bey, Hüseyin Remzi Bey-Miralay, (1314/1839/1896), **Tıbb-ı Nebevi**.³

Eserin muhtevasına dair açıklamada, “muhafaza-i sıhhat-ı bedeniye ve müdâvât-ı tıbbiye ve hamiyyât ve tedâvi bil mâi ve il-el-i sâriye ve emr-i tahaffuziyye ve tetabbub haklarında kırk iki (42) adet ahâdis-i nebeviyyeyi şamildir”, denilmektedir. Feridun Nafiz Uzluk, Péron'a ait olan Frensiszca eserin, Tıbb-ı Nebevi adıyla Hüseyin Remzi tarafından tercüme olduğunu bildirir. Kur'an tabâbeti, 97. Aynı eser yine Osmanlı Türkçesi'nden günümüz Türkçesi'ne Selahaddin Alpay tarafından “Tıbbı Nebevi Hz. Muhammed ve Tababet” adıyla sadeleştirilerek, İstanbul 1995 yılında neşredilmiştir.

5- Seyyid Süleyman el-Huseynî, **Kenzu'l- Esrâr fi'l- Havâss ve'l-Ezkâr**, İstanbul, 1344. Eserin tanıtımında müellif, Esmâ-i Hüsnâ-i Sübhâniye ve âyât-ı celile- i Kur'âniye ile evliya-ı ızâm ve meşâyih-ı kirâm hazerâtından menkul ezkâr-ı celilenin mücerreb ve kat'i havâssından bâhis mühim bir eserdir, demektedir. Eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır.

6- Ahmedî, **Tervîhu'l- Ervâh**.

7- Eşref b. Muhammed, **Hazâinu's-Sa'âdât**.

8- Salih b. Nasrullah, **Gâyetu'l-İtkân fi Tedbîr-i Bedeni'l İnsân** (XVII. Y.Y.) Nüzhetu'l-Ebdân adıyla 1728'de Türkçe'ye tercüme edildi.

9- Abdullatif Bağdadî, **Tıbbî Kırk Hadîs**.

10- Hacı Paşa (Celâleddin Hızır) **Müntehab-ı Şifa I.-?**

11- Kadızâde Mehmed Efendi, **Kitâbu'ş-Şifâ fi Ehâdisi'l- Mustafâ**, (Eser, Ahmed b. İbrahim'in et-Tıbbu'n-Nebevi'sinin tercümesi olup, Mustafa b. Ferhad tarafından istinsah edilmiştir).

² R. Küçük, a.g.m., 8 ; Raşit Küçük burada müellifin ismini “Abdülvezîr” olarak veremekteyse de biz bunun “Ebû'l-Vezîr” şeklinde bir künye olduğu düşüncesindeyiz.

³ R. Küçük, a.g.m., 8; Mahmut Denizkuşları, a.g.e., 170. Hüseyin Remzi'nin eseri İstanbul, 1324 tarihinde tabedilmiştir.

- 12- Muhammed Fahrî, **Tıbb-ı Nebevî**.⁴
- 13- Muhammed Saîd el-Cezerî (?), et- Tıbbu'n-Nebevî.⁵
- 14- Muhammed Bedru'd-Dîn **Kaysûnîzâde** (1020/1611), et-**Tıbbu'n-Nebevî**.⁶
- 15- Şihâbuddin Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyubi (1070/1659), **el-Mesâbîhu's-Seniyye fî Tıbbi Hayri'l- Beriyye**.⁷
- 16- Osmanzâde Tâib Ahmed (1136/1723), **Sıhhatâbâd**.⁸
- 17- Ahmed b. Rüşdî el-Karaağacî (1251), **Muhtasaru't-Tıbbi'n-Nebevî**.⁹
- 18- **Maraşîzâde** Ahmed b. Abdullah el-Kadirsî, Kuddûsî (1265/1848), **Muhtasar Tıbb-ı Nebevî**.¹⁰
- 19- Milaslı İsmail Hakkı, **Tıbb-ı Nebevî**.¹¹
- 20- Dr. Nebîl et-Tavîl, **Ehâdis fi's-Sihha**.¹²

3. İslâm Tıbbı ve Tıbb-ı Nebevî Üzerine Türkçe Çalışmalar

İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp (Tıbb-ı Nebevî)**, Ankara 1995.

- 1- Osman Öztürk, **Kur'an'da Tıp ve Tıpta Yemin**, İstanbul 1999.
- 2- Ahmet Güner, **Biyografilerle Adudî Hastahanesi Tarihi – İslâm Tıbbı ve Hastahaneleri Tarihine Bir Katkı**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2005.
- 3- Levend Öztürk, **İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler**, İstanbul 2006.
- 4- Davut Ayduz, **Kur'an-ı Kerim'de Besinler ve Şifa**, İzmir 2006.
- 5- Celâl Yeniçeri, **Hz. Peygamber'in Tıbbı ve Tıbbın Fıkhı**, İstanbul 2009.

4. Muasır Arapça Tıp ve Tıbb-ı Nebevî Çalışmaları

- 1- Abdulbâsıt Muhammed Seyyid, **Vasafâtu Tıbbiyye mine'l-Kitâb ve's- Sünne**, www.sandroses.com.

⁴ M. Denizkuşları, *a.g.e.*, 172.

⁵ M. Denizkuşları, *a.g.e.*, 172.

⁶ R. Küçük, *a.g.m.*, 8.

⁷ Bağdadlı İsmail Paşa, *İzâhu'l- Mekkûn*, Beyrut, 1990, II, 490; Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara, 1996, s. 319, eserin adındaki “Sünne” aslında “Seniyye” olmalıdır. Nitekim bkz.: R. Küçük, *a.g.m.*, 8.

⁸ R. Küçük, *a.g.m.*, 8.

⁹ Mücteba Uğur, *a.g.e.*, 319.

¹⁰ Mücteba Uğur, *a.g.e.*, 319; R. Küçük, *a.g.m.*, 8.

¹¹ R. Küçük, *a.g.m.*, 8.

¹² R. Küçük, *a.g.m.*, 8.

- 2- **Adil Muhammed Ali Şeyh Hüseyin**, Müellefâtu Fi't-Tıbbi'n-Nebevi. En eski Tıbb-ı Nebevi literatürünün kullanıldığı eser, Kur'an ve Hadislerde öngörülen sağlık tedbirleri, tavsiye edilen ilaçlar ve taleb eden sahabiler için okunan dualardan bahseder.
- 3- Muhammed Nizâr Dakar, **Ravâidu't-Tıbbi'l-İslâmi**, Dımaşk 1994.
- 4- Hâmid el-Ğavâbî, **Beyne't- Tıbb ve'l- İslâm**, Kahire 1961. Livâu'l-İslâm Dergisi'nde yayımlanmış olan müteferrik makalelerden oluşmaktadır.
- 5- Hasan Abdülhamid Mahcub, Said Abdülmecid Mahmud, **Tıbbü'l- Kulûb fi Mahvi'l- Hatâyâ ve'z- Zünûb**, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- 6- Ahmed b. Muhammed Yahya, **Tahrîcu ve Dirâsâtu Ehâdisi't- Tıbbi'n- Nebevi fi Ümmühâti's- Sitte**, Ümmü'l-Kurâ, Usûlü'd-Din Fak. Mekke, 1988.
- 7- Ömer Ahmed Ravî, **Tıbbü'l- Kulûb inde'l- İmâmeyni'l- Celîleyn İbn Teymiyye el-Harrânî ve İbn Kayyim el-Cevziyye**, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.
- 8- İbrahim er-Râvi, **İstîşârâtu't- Tıbbiyye fi Dav'i'l- İslâm**. Konu ile ilgili hadislerin mucizevî derecede ilmi değeri hakkında yazılmış ve Hadâratu'l-İslâm dergisinde müteselsil yayımlanmış olan makalelerden oluşur.
- 9- Abdullah b. Abdilaziz el-Muslih, **Kavâidu Tenâvuli'l- İ'câzi'l- İlmiyyi ve't-Tıbbiyyi fi's- Sünne ve Davâbituhu**, Medine, Trz.
- 10- Ahmed b. Ebû'l- Vefâ Abdulkâhir, **Takvimu'l- A'mâl elletî Tenâveleti'l-İ'câzi'l- İlmiyyi ve't- Tıbbiyyi fi's-Sünneti'n- Nebeviyye**, Medine, Trz.
- 11- Abdullah b. Ömer Bâmusa, **el- Habbetu's- Sevdâ fi'l- Hadisi'n-Nebeviyyi ve't-Tıbbi'l- Hadîs**, Medine, Trz.
- 12- Hassân Şemsi Paşa, **eş-Şifâ bi'l- Habbeti's- Sevdâ beyne'l- İ'câzi'n- Nebevi ve't- Tıbbi'l- Hadîs**, Dâru'l-Kalem, Dımaşk-Beyrut, 1994.
- 13- Hassân Şemsi Paşa, **el- Kışratu ve's- Sal'u ve's- Şeyyibu ve'l- Hannâu**, Mektebetu'l-Vâdi, Cidde, 1995.
- 14- Hassân Şemsi Paşa, **el- İlâcu bi's- Sûm ve'l- Besalu**, 1992, 1994.
- 15- Hassân Şemsi Paşa, **Kabasâtu mine't- Tıbbi'n- Nebevi ve'l- İlmu'l-Hadîs**, 1991, 1993.
- 16- Yahya b. Nâsır Havâci, **el-Hacâme fi Dav'i'l-Hadisi'n- Nebeviyyi ve'l-Mümâreseti't- Tıbbiyye**, Medine, Trz.
- 17- Muhammed Nâzım Nesîmî, **et- Tıbbu'n Nebevî ve İlmu'l- Hadîs**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1987 I-III.
- 18- Abdullah Sa'id, **İlmu'l- Verâse mine'l- İ'câzi't- Tıbbiyyi fi'l- Ehâdisi'n-Nebeviyyeti's- Şerife**, Ürdün, 1989.

- 19- Muhammed Sa'id el-Bûti, **Mu'cizâtu fi't- Tıbbi li'n-Nebevî S.A.S.** Yrz. Trz.
- 20- Nebîl Tavîl, **Ehâdisu fi's-Sıhha**, Müessesetu'l-İslâmî, Dımaşk, 1963. Sağlıkla ilgili hadisler ve şerhlerini içermektedir.
- 21- Necîb el-Keylânî, **Fi Ruhâbi't-Tıbbi'n-Nebevî**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1982.
- 22- Muhammed el-Hâc Kâsım, **et-Tıbbu'l-Vikâ'iyi'n-Nebevî**, Musul, 1988.
- 23- Ahmed Şevkî el-Fencûrî, Heyet, **et-Tıbbu'l-Vikâ'i fi'l-İslâm**, Kahire, trz.
- 24- Abdullah b. Ömer, **Hadislerde Çörek Otu ve Yeni Tıb**.
- 25- Yahya b. Nâsır, **Hadisler Işığında Hacamât**.
- 26- Abdullah Abdurrezzak, **et-Tıbb ve Râidâtuhu'l-Müslimât**, Ürdün 1985.
- 27- Hüssâm er-Râvî, **er-Resûlü't-Tabib**, Beyrut 1999. Kitapta sofrâ âdâbı, yeme içmede dikkat edilecek hususlar, Kur'an ve Hadislerde adı geçen yiyecekler, akıl ve ruh sağlığı, sağlığı koruma tedbirleri, ibadetlerin sağlık açısından faydaları üzerine durulmuş olup klasik şekliyle bir Tıbb-ı Nebevi sayılmaz.
- 28- Ebû Üsâme Muhyiddin Abdülhamid, **eş-Şâfiyâtu'l-Aşere mine'l-Kitâb ve's-Sünne**, Riyâd 1413. Çalışmada temas edilen on (10) şifalı unsur olarak, Kur'an, Hadis, Dua, Zikir, Namaz, Oruç, Bal, Kuru Hurma, Çörek Otu, Taze Hurma ve Zenzem Suyu sayılmaktadır.
- 29- Abdurrezzâk Kîlânî, **el- Vikâyetu Hayrun mine'l- İlâc**, Dımaşk 1995.
- 30- Muslih Muhammed, **el-İlâcu'l- Kur'ânî li Marazi'l-Asri'n- Nefsânî**, Beyrut Trz.
- 31- Muhammed Ali Bar, **İnsanın Yaratılışı**, (Trc. Mücteba Uğur), Diy. Yay.
- 32- Muhammed Ali el-Bâr, **Kabasâtu mine't-Tıbbi'n-Nebeviyyi'l-İlâcî**, Mektebetu's-Şarki'l-İslâmî, Cidde, 1992.
- 33- Muhammed Ali el-Bâr, **es-Sivâk**, Dâru'l-Menâra, Cidde, 1994.
- 34- Muhammed Ali el-Bâr, **Hel Hunâke Tıbbu Nebevî?** Cidde, 1990.
- 35- Abdullah Sindeh, **et-Tıbbü'l- Mücerreb ve't- Tedâvî bi'l-A'şâb mine'l-Emrâzi's- Şâia**, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 2006.
- 36- İbn Bistâm Nisaburiyyîn, **Tıbbu'l- Eimme**, Şerh, ta'lik, Muhsin Akîl, Darü'l-Fıkh, Kum, 2004.
- 37- Fevzî Şaban, **Aslu'l- İnsân Beyne'l- İlim ve'l- Kutubi's-Semâviyye**, El-Mektebetu'l-İlmiyye, trz.
- 38- Said Serkis, **Ed-Durru'n-Nefs Fi Tıbbi'l-A'şâb ve Esrâri't-Teşhîs**, Mektebetu Cezireti'l-Verd, trz.

- 39- Hânî Armuş ve Muvaffak El-Ömerî, **El-A'shab Fi'l- Kitâb**, Daru'n-Nefâis, trz.
- 40- El-İmamı'l-Gazzâlî, **El- Evfak**, Tıpkı Basım, trz.
- 41- Bol Galiyuncî ve Zeyneb Ed-Devâhilî, **El-Hadâratu't-Tıbbiyye Fi Mısri'l- Kadîme**, Dâru'l-Me'ârif, trz.
- 42- Muhammed b. Zekeriyya Er-Râzî Et-Tabîb, **El-Hâvî Fi't-Tıb**, 1-8, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, trz.
- 43- (Müellif yok), **el-Advâ Beyne't-Tıbb ve Hadîsi'l-Mustafâ**, Dâru's-Su'ûdiyye, Cidde, 1987.
- 44- Muhammed Abdulaziz El-Hâlidî, **El-İstişfâ bi'l-Kur'ân**, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, trz.
- 45- Eş-Şeyh Ahmed Ed-Deyrebî, **Kitâbu'l-Mucerrebât**, El-Matbaatu's-Sâ'idiyye, Mısır 1344.
- 46- Fâdıl Abîd Ömer, **el-Habbetu's-Sevdâ fi't-Tıbbî's-Şa'bî**, Cidde, Trz.
- 47- Abdullah Sa'id, **el-Habbetu's- Sevdâ (Habbetu'l-Bereke) mine'l- İ'câzi't-Tıbbiyyi fi'l- Ehâdisi'n- Nebeviyyeti's-Şerife**, Dâru'z-Ziyâ, Ürdün, 1989.
- 48- Latîb Abdullah Tayyib, **eş-Şifâ fi'l-Habbeti's-Sevdâ**, Kuveyt, Trz.
- 49- Muhammed Kemâl Abdulazîz, **el-Habbetu's-Sedâ Devâun li Külli Dâin**, Mektebetu İbn Sîna, Kahire, trz.
- 50- Hassan Şemsî Paşa, **eş-Şifâ bi'l-Habbeti's-Sevdâ Beyne'l-i'câzi'n-Nebeî ve't-Tıbbî'l-Hadîs**, Darü'l-Kalem, Dımaşk, 1999.
- 51- Abdullah Sa'id, **el-Kem'e, mine'l-İ'câzi't-Tıbbiyyi fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyyeti's-Şerife**, Dâru'z-Ziyâ, Ürdün, 1989.
- 52- Abdullah Sa'id, **er-Ratbu ve'n-Nahle mine'l-İ'câzi't-Tıbbiyyi fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyyeti's-Şerife**, Yrz. Trz.
- 53- Ebu Hatim Es-Sicistânî, **Kitâbu'n-Nahle**, Daru'l-Beşâir'il-İslâmiyye, trz.
- 54- Abdullah Sa'id, **el- Haceru's- Sıhhi mine'l- İ'câzi't-Tıbbiyyi fi'l- Ehâdisi'n-Nebeviyyeti's- Şerife**, Yrz. Trz.
- 55- Abdullah Sa'id, **et-Tıbbu'n- Nefsî mine'l- İ'câzi't-Tıbbiyyi fi'l- Ehâdisi'n-Nebeviyyeti's- Şerife**, Ürdün, trz.
- 56- Muhammed Abduh, **El- Mucerreb Mine'l- Kanun Fi't-Tıb**, Mektebetu Cezireti'l-Verd, trz.
- 57- Yusuf b. Ömer, **El-Mutemed Fi'l- Edviyeti'l- Mufrede**, Mektebetu Cezireti'l-Verd, trz.
- 58- Mahmud Mustafa ed-Dimyâti, **Müfredâtu'n- Nebâtât beyne'l- Lügati ve'l-İsti'mâl**. Bitkisel ilaçlar, isimleri ve kullanım şekli hakkında, Mecelletu'l-Muktatafe'nin 1935–1939 tarihleri arasındaki sayılarında yayımlanmış müteferrik makaleler.

- 59- Said b. Hibetullah, **Kitabu'l-Muğni Fi't-Tıbb**, Dâru'n-Nefâis, trz.
- 60- Mişel Hayik, **Mevsû'atu'n-Nebâtâti't-Tıbbiyye 1-5**, Mektebetu Lübnan, Nâşirûn, trz.
- 61- Mustafa Dönmez, *el- Ehâdisu't- Tıbbiyye Beyne'l- Vahyi'l- İlâhî ve't- Tıbbi't- Tecrübî*, **Journal of Islamic Research**, Yıl 2, Sayı 3, Ankara Mayıs 2009, 165- 178.

5. Arapçadan Batı Dillerine Tıbb-ı Nebevî Tercümelere

Avrupa ülkelerinde veya batı dillerinde Tıbb-ı Nebevî çalışmaları hakkında şahsi araştırmalarımızda kayda değer bir bulguya rastlayamadık. Bu konuda daha sağlıklı bilgi edinmek için biz süre İngiltere'de bulunan aziz dostum, Arş. Gör. Salih Kesgin Bey'den ve Almanya'da çalışan Prof. Dr. Bülent Uçar Bey'den yardım ricasında bulunduk. Bir müddet sonra Sayın Kesgin'den cevap aldık ancak sayın Bülent Uçar'dan, menfi ya da müsbet bir cevap alamadım. Kendilerine gönderdiğimiz yazı şöyle idi:

“özel olarak **Rukye** (İslam'da Okuyarak Tedavi) ama genel olarak **Tıbb-ı Nebevî (İslâm Tıbbı, Kur'ân Tıbbı veya Peygamber'in Tıbbı)** hakkında **İngilizce yapılmış olan çalışmalar** listesine ihtiyacım var. Kendi literatürümüzden, eski ve yeni çalışmalar yanında Arapça literatürü büyük ölçüde derledim sayılır. Ancak batıdaki çalışmalar eksik kaldı. Yayımlamak üzere hazırladığım araştırmada, tıbb-ı nebevî listesini de vermenin faydalı olacağını düşündüm. Eğer müsait zamanlarınızda, yukarıda aranması uygun olacak konu başlıklarıyla veya sizin aklınıza gelen isimlerde bir tarama yapıp, biriken listeyi, kitap ve makale künyeleriyle gönderme lutfunda bulunursanız çok memnun olacağım”.

Bir müddet sonra Salih Kesgin'in bu ricamıza yazdığı cevabı paylaşmak istiyorum.

“...Tıbbu'n Nebevî konulu çalışmalar ya Arapçadan çeviri olarak yapılmış ya da kütüphanelerde Arapça orijinal haliyle yer alırken bunun yanısıra bir de genel İslam Tıp tarihiyle ilişkilendirebileceğimiz İbn Sina vb. ya da konu araştırmaya dayalı makale çalışmaları söz konusu. Anladığım kadarıyla sizin çalışmanız daha çok Hz. Peygamber Tıbbı üzerindedir! Ancak sizi doğru bilgilendirebilmek adına bu bilgiyi teyid etmem gerekiyor. Bir de parantez içerisinde belkide şunu da ifade etmem uygun olacak, *genelde batıdaki islâm'a dönük çalışmalar daha çok polemik içeren alanlarla ilişkili, et- Tıbbu'n- Nebevî sanki biraz daha ikinci planda kalmış gibi görünüyor.* Bu anlamda çok canlı bir çalışmayla/araştırmayla karşılaşma imkânımız sanırım olmayacak...”

- 1- Ibn Qay'em el- Jozeyah, **The Prophetic Medicine**, (et-Tıbbu'n- Nebevî li'bni'l- Kayyim el- Cevziyye, Translation By Abd el-

Qader the son of Abd el- Azeez), Reviewer By.. Dr. İngi, Dâru'l- Ğadu'l- Cedîd, Mısır 2003.

2- Es-Suyutî'nin "**er-Rahme fi't-Tıb ve'l-Hikme**" diye isim verdiği bu eseri on dokuzuncu yüz yılda "**La Medicine de Prophete**" adıyla Fransızcaya A. Perron tarafından 1860 yılında tercüme edilmiş ve Paris'te yayınlanmıştır. es-Suyûtî'nin sözkonusu eseri ve Mahmud b. Ömer eş-Şağmî'nin "**Tıbbu'n-Nebevî**" adlı eseri ile birlikte 1962 yılında C.Elgood tarafından "**Medicine of The Prophet**" adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Bu bilgiyi Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 84'den almış bulunuyoruz.

6. Rukye Hakkında Klasik Eserler

1- Muhammed b. Abdilvâhid Ziyâuddin el-Makdîsî (643), **Kitâbu'l- Emrâz ve'l- Keffârât ve't-Tıbbî'r-Rukyât**, Dâru İbn Affân, I. Baskı, yrz. 1413.

2- Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyım el-Cevziyye (751), **el-Vâbilu's- Sayyib mine'l- Kelimi't- Tayyib**, Kahire, 1987.

3- Abdurrahmân b. Muhammed el-Bistâmî (?), **el-Ed'iyetü'l- Müntehabe ve'l Edviyeti'l-Mücerrebe**. Keşfu'z-Zünûn, I/50: Hastalıklara çare konusunda özet bir eserdir. Müellif onu 888 yılında Ramazan Bayramı gecesi yazdı. Hepsî tâûn hastalığı üzerine olan 5 babadan ibarettir.

4- Keşfu'z-Zünûn, I/149'da, yazarı belli olmayan bir başka "**el-Ed'iyetü'l-Müntehabe**"den bahsedilmektedir.

7. Rukye Hakkında Muasır Türkçe Çalışmalar

1- Ahmet Tunahanoğlu, **Hadislerde Koruyucu Hekimlik**, İstanbul 1999.

2- Hasan Özönder, **Peygamberimiz'in Sağlık Öğütleri (Tıbb-ı Nebevi)**, İstanbul 1974.

3- Ali Rıza Karabulut, **Tıbb-ı Nebevi Ansiklopedisi**, Ankara 1993.

4- Veli Atmaca, **Hadislerde Rukye**, İstanbul 2009.

5- Ömer Dönmez, **Rasûlullah (s.a.v.)'ın Hasta Tedavileri ve Şifa Hazinesi**, Hisar yayınevi, İstanbul, Trz.

6- Serkan Tekin, **Dualarla Terapi**, İstanbul, 2007.

7- Arif Arslan, **Manevi Rahatsızlıkların Çözümü Dua İle Gelen Şifa**, İstanbul 2009.

8- Kubilay Aktaş, **Gizli Telkinle Kur'ân Terapisi**, İstanbul 2009.

8. Türkçe Tezler

- 1- Mahmut Denizkuşları, **Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Tıp**, İstanbul 1982.
- 2- Muhammed Hulûsi Yeşil, **Rukye Konusunu İşleyen Rivâyetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2007.
- 3- Mustafa Dönmez, **Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin Et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eserinin Tahkiki**, (Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 2005.
- 4- Osman Oruçan, **Hadîste Metin Tenkidi İlkesi Olarak Pozitif Bilimlere Aykırılık**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-2005.
- 5- Ahmet Turhanoglu, **Hadislerde Koruyucu Hekimlik**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1996.
- 6- Gülfem Hekim, **Hadislerde Uğur ve Uğursuzluk**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998.
- 7- İbrahim Kutluay, **Sünnet'e Göre Tafdil ve Takdis Meselesi**, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman, İbrahim Canan), İstanbul, 2003.
- 8- Üzeyr Yıldırım, **Hz. Peygamber'in Hadislerinde Sihir ve Sihirin Mahiyeti**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman, M. Hayri Kırbasoğlu), Ankara, 1993.
- 9- Sait Özçelik, **Hadislerde Rukye**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

9. Rukye Hakkında Muasır Arapça Çalışmalar

- 1- Ebû'l- Âliye Muhammed b. Yusuf el-Cûrânî, **er-Rukyetu's-Şer'iyye mine'l- Kitâb ve's- Sünneti'n- Nebeviyye**, Ürdün, 2007.
- 2- Abdurrahman b. Âyid el-Âyid, **er-Rukyetu's- Şer'iyye**, Riyad, 2007.
- 3- Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreysî, **I'rki Nefseke ve Ehleke bi Nefsike**, Riyad, 1428/2008.
- 4- Muhammed Asâm Tarbeye, **el-İstişfâ bi'l- Kur'ân ve't-Tedâvî bi'r-Rukâ**, Kahire, 1991.
- 5- Muhammed İbrahim Selîm, **et- Tedâvî bi'l- Kur'ân ve'l-İstişfâ bi'r-Rukâ ve't-Te'âvîz**, Kahire, Trz.
- 6- Ebû Ahmed Kemâl b. Muhtar b. İsmail, **Kenzu'l- Ma'rife fi'r- Rukyâ ve'l-Mu'avvizât ve't- Tıbbi'n- Nebevî**, Yrz., Trz.
- 7- İbrahim Muhammed Cemâl, **Tefrîcu'l-Kürûb ve Tefrîhu'l-Kulûb**, Kahire, Trz.

- 8- Muhammed Alevî el-Mâlikî, **Ebvâbu'l-Ferec**, Kahire, Trz.
- 9- Mahmud Muhammed Abdullah, **eş- Şifâ bi'd- Du'â**, Mektebetu'z-Zehrâ, Kahire, 1992.
- 10- Muhammed Mahmud Ahmed, Musa Hatib, **el- İnsan ve'd- Du'â**, Kahire, 1997.
- 11- Âdil Muhammed Ali Şeyh Hüseyin, **Müellefâtu Fi't- Tibbî'n-Nebevi**. En eski Tıbb-ı Nebevi literatürünün kullanıldığı bu eser, Kur'ân ve Hadislerde öngörülen sağlık tedbirleri, tavsiye edilen ilaçlar ve talep eden sahabiler için okunan dualardan bahseder.
Ebû'l- Brâ'ya ait aşağıdaki Eserler, www.ruqya.org.'tan alınmıştır:
- 12- Ebû'l- Berâ Üsâme b. Yâsîn el- Me'ânî, **el- Menhelu'l- Mu'iz Fi Isbâti'l- Hakîkati'l- Hased ve'l- Ayn**, Suudî Arabistan 2000.
- 13- Ebû'l- Berâ Üsâme b. Yâsîn el- Me'ânî, **Menhecu's- Şer'i fi İlâci'l- Mess ve's- Sara**, Suudî Arabistan 2000.
- 14- Ebû'l- Berâ Üsâme b. Yâsîn el- Me'ânî, **el- Fevâkihu'd- Deverânî li't- Tibbî'n- Nebevî ve'l- Kur'ânî**, Suudî Arabistan 2000.
- 15- Ebû'l- Berâ Üsâme b. Yâsîn el- Me'ânî, **el- Kavlu'l- Mu'in fi Mürtekizâti Mu'âlici's- Sara ve's- Sihir ve'l- Ayn**, Suudî Arabistan 2000.
- 16- Ebû'l- Berâ Üsâme b. Yâsîn el- Me'ânî, **el- Kavâidu'l- Meselî li İlâci's- Sara ve's- Sihir ve'l- Ayn bi'r- Rukâ**, Suudî Arabistan 2000.
- 17- Ebû'l- Berâ Üsâme b. Yâsîn el- Me'ânî, **es- Sevâiku'l- Mürsele fi't- Tesaddî li'l- Meş'ûzîn ve's- Sehara**, Suudî Arabistan 2000.

10. Tıbbın Fıkhi Açıdan Ele Alındığı Çalışmalar

- 1- Ali Muhammed Yûsuf Muhammedî, **Buhûsun Fıkhiyye fi Mesâilî Tibbiyyetin Mu'âsıra**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 2005.
- 2- Abdülmecid b. Abdilaziz b. Zâhim, **Fetâvâ'l- İlâc bi'l- Kur'ân ve's- Sünne**, Riyad, 1995.
- 3- Ömer Süleyman Eşkar, Muhammed Osman Şübeyr, Abdünnâsır Ebû'l-Basal, Ârif Ali Ârif, Abbâs Ahmed Muhammed, **ed- Dirâsatun Fıkhiyye fi Kadâya't- Tibbiyyeti'l- Mu'âsıra**, Dârü'n-Nefâis, Amman, 2001.
- 4- Muhammed Na'im Yasîn, **Ebhâsun Fıkhiyye fi Kadâyâti't- Tibbiyyeti'l- Mu'âsıra**, Dârü'n-Nefâis, Amman, 1999.
- 5- Muhammed b. Abdülcevâd Hicâzî Netşe, **el-Mesâilü't- Tibbiyyetü'l- Müstecedde fi Dav'i's-Şeri'ati'l-İslâmiyye**, Dârü'l-Hikme, London, 2001.
- 6- Sa'îd b. Mansûr Mufea, **el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye li- Ecinne ve'l- İstinsâhi'l-Beşerî mine'n-Nâhiyeti't-Tibbiyye ve's-Şer'iyye ve'l-**

Kânûniyye, Takriz, Abdülmecid Zendânî, İşraf, Abdülkerim Zeydan, Darü'l-İman, İskenderiye, trz.

7- Ahmed Muhammed Ken'an, **el-Mevsû'atü't- Tıbbiyyetü'l-Fıkhıyye: Mevsû'atun Câmi'a li'l- Ahkâmi'l- Fıkhıyye fi's- Sıhha ve'l- Maraz ve'l-Mümâresati't-Tıbbiyye**, Takdîm, Muhammed Heysem Hayyât, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 2000.

8- Ahmed Muhammed Lütfî Ahmed, **et-Telkîhü's- Sınâ'î beyne Akvâli'l- Etubbâ ve Ârâi'l- Fukahâ**, Dârü'l-Fikri'l-Câmi', İskenderiye, 2006.

9- Ali Muhyiddin Karadağî, Ali Yûsuf Muhammedî, **Fıkhü'l-Kadâyâ't- Tıbbiyyeti'l-Mu'âsıra: Dirâsetü'l- fıkhıyyeti't- Tıbbiyyeti'l- Mukarene: Müzevvede bi-Karâratı'l- Mecâmi'i'l- Fıkhıyye ve'n- Nedevâti'l- İlmiyye**, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2005.

10- Muhammed Ali Sertâvî, **Kadâyâ't- Tıbbiyyeti'l- Mu'âsıra fi Mîzânî's- Şerî'a**, Dârü'l-Fikr, Amman, 2006.

11- Üsâme Abdülalîm Ferec Şeyh, **Kâ'ide (La zarar ve la zırâr) fi Nitâki'l- Mu'âmelâti'l- Mâliyye ve'l- A'mâli't- Tıbbiyyeti'l- Mu'âsıra fi'l- Fıkhî'l- İslâmî ve'l- Kânûni'l- Vaz'i**, Dârü'l-Câmi'ati'l-Cedîde, İskenderiye, 2007.

12- Suâd Sathî, **Nakl ve Zer'ü'l- A'zâi'l- Beşeriyye: ed-Dirâsetü'l- Fıkhıyyeti't- Tıbbiyyeti'l- Kânûniyye**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2007.

13- Muhammed Yüsrî İbrahim, **Serîkatü'l- A'zâ bi'l- Cerrâhati't- Tıbbiyye ve Ahkâmi'l- Kısasi'l- Müterettebe aleyhâ fi'l- Fıkhî'l- İslâmî**, Diâse ta'siliyye, Dâru Tayyibeti'l-Hadrâ, Mekke, 2005.

14- Ebû'l- Berâ Üsâme b. Yâsîn el- Me'ânî, **Fethü'l- Hakki'l- Mübîn fi Ahkâmi Rukâ's- Sara ve's- Sihir ve'l- Ayn**, Suudî Arabistan 2000.

11. Tabip Tabakâtuna Dair Eserler

1- Muvaffakuddin Es'ad b. İlyâs b. Circîs İbnü'l-Mitrân, **Bustânü'l- Etubbâ ve Ravdatü'l- Elibbâ**, Tahkik, Abdülkerim Ebû Şüveyrib, Cem'iyyetü'd-Da'veti'l-İslamiyyeti'l-Alemiyye, Trablus, t.y.

2- Hünâ Fevzî Âmir, **el-Etubbâü'l- Kusûniyyûn**, Dirâse ve Tahkik, el-Mecma'ü's-Sekafî, Abudabi, 2002.

3- Medyen b. Abdurahman Kusûnî Mısrî, **Kâmusü'l- Etubbâ ve Nâmûsü'l- Elibbâ**, Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye, Dimaşk, 1979.

4- Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddin Ahmed b. Kâsım İbn Ebî Usaybi'a, **Uyûnü'l- Enbâ fi Tabakâti'l- Etubbâ**, şerh ve tahkik, Nizâr Rızâ, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, t.y.

5- Ahmed İsâ, **Mu'cemü'l- Etubbâ min Sene 650 H. ilâ Yevminâ Hâzâ, Zeylu Uyûni'l- Enbâ' fi Tabakâti'l- Etubbâ' li- İbn Ebî Useybi'a**, Darü'r-Raidi'l-Arabî, Beyrut, 1982.

6- Kutbuddin Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih eş- Şirâzî, **Fi Beyâni'l- Hâce ile't- Tıb ve'l-Etubbâ ve Vesâyâhum**, dirâse ve tahkîk, Muhammed Fuâd Zâkirî, Merkezi Zâyed li't- Tûrâs ve't-Târih, Ayn, 2001.

7- Abdullah Abdurrezzâk, **et-Tıbb ve Râidâtuhu'l-Müslimât**, Ürdün, 1985.

12. Koruyucu Hekimlik ve Geleneksel Tıp Hakkında Arapça Kitaplar

1- Ebû'l-Hasan Muhtâr b. Hasan b. Abdûn b. Sa'dûn b. Butlân İbn Butlân, **Da'vetü'l-Etubbâ, Safhât mine'l- Edebi't- Tıbbiyyi'l- Arabî**, dirâse ve tahkîk, İzzet Ömer, Darü'l-Fikr, Dımaşk, 2003.

2- Mümtâz Mahmûd Ömer Vasfî, **el- A'razü't- Tıbbiyye li'l- Etfal, Keyfe Nefhemuhâ ve Nete'âmel Maahâ**, Dârü'l- Kütübi'l- İlmiyye, Kahire, 1999.

3- Hânî Armûş, **el-A'sâb fi Kitâb, el-İstihdamâtü't- Tıbbiyye el- İlâciyyeti't-Tecmîliyyeti't-Tasnî'iyye**, terceme, Muvaffak Ömerî, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 2003.

4- Muhammed Abdürrahîm, **el- A'sâb ve'n- Nebâtatü't- Tıbbiyye ve'l-Ağziye fi Tefsîri'l- Ahlâm**, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1997.

5- Sigmund Stephen Miller, **el-Mevsû'atü't-Tıbbiyyetü'l- Kâmile li'l-Üsre**, terceme, Enes Rifâ'î, Dârü's-Sekâfe, Doha, 1987.

6- Ekrem Cemîl Kunbes, **el- Minhâc fi't- Tıbbi't- Tabî'î ve Ulûmü'l- A'sâb**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 2006.

7- Mustafa Tılâs, **el-Mu'cemü't-Tıbbiyyü'n-Nebâtî**, Dâru Tılâs, Dımaşk, 1997.

8- Zayed Nevvâf Avvâd Düveyrî, **Eserü'l- Müsteceddâti't- Tıbbiyye fi Bâbi't- Tahâre**, Amman: Dârü'n-Nefâis, Amman, 2007.

9- Ebû Ali Avicenna Hüseyin b. Abdullah b. Ali Belhî İbn Sînâ, **eş-Şifâ bi'n- Nebâtât ve'l- A'sâb ve't- Tıbbi't-Tabî'î mine'l- Kânûn fi't-Tıbb**, zabt ve hâşiye, Muhammed Emîn Dannâvî, Dârü'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 2005.

10- Ebû'l- Kâsım Halef b. Abbâs Zehrâvî, **et-Tasrîf, Mevsû'a Tıbbiyye mine'l- Karni'l-Âşir el- Mîlâdî**, tahkik ve terceme, Subhî Mahmûd Hamâmî, Müessesetü'l- Kuveyt li't- Tekaddümi'l-İlmî, Kuveyt, 2004.

11- Colin Clair, **et-Tevâbü'l ve'l- A'sâbi't- Tıbbiyye**, terceme, Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrut, t.y.

12- Ahmed b. Mîlâd, **et-Tıbbü'l- Arabiyyi't- Tûnûsî fi Aşri Kurûn**, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1999.

13- Muhammed Mahmûd Abdullah, **et-Tıbbü'l-Kur'ânî Beyne'd- Devâ' ve'l- Ğızâ**, müracaat, Muhammed Hammâmî, Darüş-Şarki'l-Arabî, Beyrut, t.y.

- 14- Mahmûd Hâc Kâsım Muhammed, **İntikâlû't- Tıbbî'l- Arabî ile'l- Ğarb, Me'âbiruhu ve Te'sîruhu**, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1999.
- 15- Michel Hayek, **Mevsû'atü'n- Nebâtati't- Tıbbiyye**, Arabî - İngilizî - Fransî - Almânî - Latîni = Encyclopedia of medicinal plants, Arabic - English - French - German - L, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1997.
- 16- Hassân Kubeyisî, **Mu'cemü'l- A'sâb ve'n- Nebâtati't- Tıbbiyye**, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- 17- Yûsuf Ebû Necm, **Mu'cemü'n- Nebâtâti't- Tıbbiyye, Arabî - Latîni - Fransi - İngilizî**, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1999.
- 18- Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Ezdî es-Saharî, **Kitâbü'l- Mâ', Evvelu Mu'cemi Tıbbi Lugavi fi't- Târih**, tahkik, Hâdî Hasan Hammûdî, Vezâretü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, Maskat, 1996.

13. Türkçe Telif Makaleler

- 1- Raşit Küçük, “*Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme*”, **İlim ve Sanat**, C.I/3, (6- 8), İstanbul 1985.
- 2- Ali Osman Ateş, *Akıl Hastalıkları Üzerinde Cinlerin Etkisi ve Rukye Konusuyla İlgili Bazı Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*, **Diyanet İlmî Dergi**, C. 19, S. 2, s. , Ankara, 1993.
- 3- İsmail Hakkı Ünal, *Hz. Muhammed (SAV) ve Tıp*, **Diyanet İlmî Dergi**, Hz. Peygamber Özel Sayısı, s. 181–190, Ankara 2000.
- 4- Ali Çelik, “*Tıbb-ı Nebevî ve Koruyucu Hekimlik*”, **Sünnetin Aktüel Değeri**, s. 133- 260, Kitap Neşriyat- Dağıtım, Ankara Trz.
- 5- Ali Çelik, “*M. S. VII. Asırda Hicaz Bölgesinde Hastalık Algılamaları ve Hz. Peygamber'in Gerçekleştirdiği Değişim*”, **Sünnetin Aktüel Değeri**, s. 261- 270, Kitap Neşriyat- Dağıtım, Ankara Trz.
- 6- Ali Çelik, “*Peygamberimizin Rahatsızlıkları ve Başvurduğu Tıbbî Tedâviler*”, **Sünnetin Aktüel Değeri**, s. 270- 284, Kitap Neşriyat- Dağıtım, Ankara Trz.
- 7- Levent Öztürk, “*Tıbb-ı Nebevî'de Tıbbi Etik'in Meta- Etik Analizi*”, **Sakarya Ün. İlahiyat Fak. Dergisi**, s. 105- 119, S.9, Sakarya, 2004.
- 8- Levent Öztürk, “*Halil b. Ahmed'in Kitâbu'l- Ayn Adlı Eserinde Yer Alan Tıbbi Terimler Işığında Erken Dönem İslâm Tıp Tarihine Yeniden Bir Bakış*”, **Sakarya Ün. İlahiyat Fak. Dergisi**, s. 1- 16, S. 10, Sakarya, 2004.
- 9- Mustafa Dönmez, “*Ebû Nuaym ve et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 16, sayı: 1, 2007, s. 321-350.
- 10- Asaf Ataseven, “*Tıbb-ı Nebevî*”, **Bezm-i Âlem Valide Sultan, Vakıf Gureba Hastahanesi Dergisi**, 12/ 3–4, İst. 1985.
- 11- Asaf Ataseven, “*Tıbb-ı Nebevî ve Başlıca Hastalıklar*”, **İslâm**, 1/ 11, Ankara 1984.

- 12- Asaf Ataseven, “*Tıbb-ı Nebevi*”, **Diyanet Dergisi**, **Hz. Peygamber Özel Sayısı**, s. 93- 100, 25/ 4, Ank. 1989.
- 13- Asaf Ataseven, “*Misvak- Dış Fırçası*”, **İslâm Medeniyeti**, S. 7, s. 40- 43, İstanbul, 1968.
- 14- Ekmeleddin İhsanoğlu, “*Türkçe Tıbb-ı Nebevi Yazmaları*”, **Tıp Tarihi Araştırmaları**, S.2, s. 34–39, İstanbul 1988.
- 15- İbrahim Canan, “*İslâm'da Çevre Sağlığı*”, **Din Eğitimi Dergisi**, S. 11, s. 42- 51, Ankara, 1987.
- 16- Fatmatüz Zehra Kamacı, “*Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*”, **Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, s. 219- 223, S.9, Sakarya, 2004.
- 17- Ayhan Tekineş, “*Alternatif İslâmi Tıp “ Tıbb-ı Nebevi”*”, **Dîvân**, s. 57- 72, Ş. 4, 1998/1, ???, 1998.
- 18- **Ayhan Tekineş**, “*Tıbb-ı Nebevi’de Tıbbi Etik*”, **Tıp Etiği-Hukuku- Tarihi**, C. 11, S. 2, s. 75- 90, Ankara, 2003.
- 19- Ömer Dönmez, “*Resulullah’ın Hasta Tedavileri*”, **Hisar Yayınları**, İstanbul???
- 20- İ. Fehmi Cumalıoğlu, “*Hadislerde Tababet*”, **İslâm**, 1/ 6, Ankara 1984.
- 21- Ebu Nu’aym Hâfız, “*Tıbb-ı Nebevi*”, (*Kitabu’s- Şifâ fi Ahâdisi’l- Mustafa*), *Çev. Ahmed Daî*”, **Yeni Symposium**, 19/ 20, İstanbul 1981.
- 22- Salih Karacabey, “*Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıpla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbi’nin Görüşleri*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1992, cilt: IV, sayı: 4, s. 217-226.
- 23- A. Süheyl Ünver, “*Türk Tıp Tarihinin Esasları*”, **Tıbbiyeliler Bayramı**, 14 Mart Mukaddimesi, (İstanbul, 1938), Aynı Yazı: (İstanbul, 1939).
- 24- A. Süheyl Ünver, “*Yılan Remzi ve Selçuklu Tababeti*”, **Dirim**, sy. 1 (1939), s. 14–18. Ve **Farmakolog**, sy. 3–5, (1939), s. 43–48.
- 25- A. Süheyl Ünver, “*Ebâ Reyhân Bîrûnî: Kitâbu’s-Saydale’sinde Şahsi Fikirleri Hakkında*”, **Türk Tıp Tarihi Arkivi**, sy. 17 (1940), s. 9–12.
- 26- A. Süheyl Ünver, “*Telkinle Tedavi*”, **Türk Tıp Tarihi Arkivi**, sy. 15 (1940), s. 125–126.
- 27- A. Süheyl Ünver, “*Türk Tıp Tarihinin Anahatları*”, **Tıbbiyeliler Bayramı**- 14 Mart 1942 (İstanbul, 1942), s. 3–11.
- 28- A. Süheyl Ünver, “*Geçmişte Türk Tıp Tarihi*”, **Tıbbiyeliler Bayramı** 14 Mart 1944 (İstanbul, 1944), s. 3–10.
- 29- A. Süheyl Ünver, “*1923’den Beri Türkiye’de Tıp Tarihi Alanındaki Çalışmaların Bir Hülâsası ve Bibliyografya*”, **Dirim**, nr. 2 (1950), s. 76–78.

- 30- A. Süheyl Ünver, “*Türk Farmakoloji Tarihi*”, **Tenzu Kursları** (İstanbul 1960).
- 31- A. Süheyl Ünver, “*Her Yönü ile İslam Hekimliği*”, **Dirim**, sy. 8 (1972), s. 367–371.
- 32- A. Süheyl Ünver, “*İslam’da Tıp*”, **Cerrahpaşa Tıp Fak. Dergisi**, sy. 4 (1972), s.396–401. Aynı yazı: **İslam Ansiklopedisi**, c. XII/I (İstanbul, 1979), s.230–234.
- 33- A. Süheyl Ünver, “*Her Yönü İle İslam Hekimliği*”, **Dirim**, sy. 8 (1977), s. 367–371.
- 34- A. Süheyl Ünver, “*Ruh Sağlığının Gıdası Musiki*”, **B. Grebene, Müzikle Tedavi** (Ankara, 1978), (Ayrı Basım).
- 35- A. Süheyl Ünver, “*Tıbb*”, **İslam Ansiklopedisi**, M.E. B. XII/ 1, 230- 234, İstanbul, 1979, I- XIII.
- 36- Ramazan Şeşen, “*Eyyübiler Devrinde Tıp Eğitimi*”, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, 1995, cilt: IX, sayı: (Prof. Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı), s. 221-242.
- 37- Ali Kaya, “*İslâm Hukukuna Göre Tıbbî Müdahaleden Doğan Sorumluluk*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1994, cilt: VI, sayı: 6, s. 147-166.
- 38- Hakan Hadi Kadioğlu, “*Dini ve Tıbbi Açıdan Sünnet*”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, sayı: 25, s. 1-16.

14. Tercüme Makaleler

a- Arapça’dan

- 1- Seyyid Cumeyli, “*Ya Resulallah*”, **Mecelletu’l-Ezher**, (İ.H.Ünal, İSAM Tıp poşetinde), Sayı 3, s.289–293, Kahire 1982.
- 2- Mustafa Şerif el-Âfi, “*ez-Zavâhiru’s-Sıhhiyye ve’t-Tıbbiyye fi Ahâdîsi’r-Resûl Mehammed S.A.S.*”, **el- Mevrid**, C.9, Sayı 4, s. 110-128, Bağdad 1981.
- 3- Mahmud Nâzım Nesîmi, “*İbdâ’u’r-Resûlü’l-Arabî fi Fenni’s-Sıhha ve’t-Tıbbi’l-Vikâf*”, **International Symposium For The History of Arabic Science**, C. I, s. 823–842, Halep 1977.
- 4- Muhammed Sâbir Ali eş-Şâfi’î, “*Min Hedyi’r-Resûl fi’l-Vikâye mine’l-Maraz*”, ..., **Türasi’l-İslâmi**, s. 231-254, Mekke 1400 H.
- 5- Ali Mutâvi’, “*et-Tıbbu’l-İslâmî ev et-Tıbbu’n-Nebevî*”, **Mecelletu’l-Ezher**, C. 51, S. 8, s. 1858–1867, Kahire 1978.
- 6- Ğânim Abdullah Halef, “*es-Sıhhatu’l-Âmmetu fi Sadri’l-İslâm*”, **Müverrihu’l-Arap**, S. 35, s. 139–149, Bağdad 1988

b- Batı Dillerinden

- 1- Irmeli Perho, “*The Use of The Koran and The Sunna in The Medicine of The Prophet*”, **Studia Orientalia**, C. 64, s. 131–143, Helsinki, 1988. (Tarafımızdan Tercüme ediliyor).
- 2- Abdul Jalil, “*Tıbb al-Nabi*”, **Studies in History of Medicine**, C. 1, S. 2, s. 128–143, New York, 1977.
- 3- Josef W. Meri, “*Aspects of Baraka (Blessings) and Ritual Devotion Among Medieval Muslims and Jews*”, **Medieval Jewish, Christian and Muslim Culture Encounters in Confluence and Dialogue**, C. 5, S. 1, Brill, Leiden, Boston, Köln, 1999.

15. Tıp ve Bilim Tarihi Türkçe Eserleri

Bu başlık altına dâhil edilebilecek birçok eser olmakla birlikte özel olarak tıp bilim ve sanatına yer vermiş olanları bu listeye ekledik. Çünkü bu listeyi vermekteki amacımız, konumuza dair tarihi bilgiye ulaşma imkânı sağlayacak olan Türkçe yazılmış olan birikimi sunmaktır. Aynı gerekçe bir sonraki başlık için de geçerlidir.

- 1- Ali Haydar Bayat, **Tıp Tarihi**, İzmir 2003.
- 2- Ümit Serdaroğlu, **Eski Çağ’da Tıp**, İstanbul 2002.
- 3- Veli Atmaca, **Tarih Boyunca İnanç ve Tıp**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2009.
- 4- Veli Atmaca, **Kadim Medeniyetlerde Hastalık Algılaması ve Hastalar İçin Dua Meselesine Giriş**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2009.
- 5- Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi (Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar)**, İstanbul 2004.
- 6- Levend Öztürk, **İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler**, İstanbul, 2006.
- 7- Ahmet Güner, **İslam Tıbbı ve hastaneleri Tarihine Bir Katkı, ???**
- 8- Abdulhalik Bakır, **Ortaçağ İslâm Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi**, Ankara 2000.
- 9- A. Süheyl Ünver, **Tıp Tarihi (Tarihten Evvelki Zamandan İslam Tababetine Kadar)** [Cilt: 1], İstanbul Üniversitesi Yayınları: 64., 1938.
- 10- Berna Arda, Esin Kahya, Tamay Başağaç Gül, **Bilim Etiği ve Bilim Tarihi**, Ankara 2004.
- 11- Esin Kahya, **Hint’te Bilim**, Ankara 1999.
- 12- Sevim Tekeli, Esin Kahya, Heyet, **Bilim Tarihine Giriş**, Ankara 2001.
- 13- İsmail Yakıt, Nejdet Durak, **İslâm’da Bilim Tarihi**, Isparta 2002.

- 14- İsmail Yakıt, **Tıp Felsefesi ve Etiği Üzerine**, İstanbul 2010.
- 15- Zeki Tez, **Ortaçağ İslâm Dünyasında Bilim ve Teknik**, Diyarbakır 1991.
- 16- Gaye Şahinbaş Erginöz, **Hititlerde Anotomi ve Tıp**, İstanbul 1999.
- 17- Feridun Nafiz Uzluk, **Genel Tıp Tarihi I**, Ankara 1958. Müellif, Önsöz V.'te eserini, Douglas Guthrie'nin "A History of Medicine, London, 1945 kitabına göre tanzim ettiğini belirttikten sonra II. Ciltte İslâm Tıbbını, III. Ciltte de Türk Tıbbını yazacağını beyan etmektedir. Ancak sözü edilen eserin II. Ve III. Ciltlerini aramamıza rağmen bulamadık. Muhtemelen sözü edilen ciltleri yazmaya ömrü vefa etmeyen merhum F. N. Uzluk, gelecek sigasıyla kullandığı ifadelerini gerçekleştirememiş veya bu kısımlar müsvedde halde; basılmadan kalmıştır. Bu eserin bir faydası da son kısma eklenmiş olan, Batı dillerinde ve Türkçe olarak neşredilmiş olan genişçe bir bibliyografyayı okuyucularına ve araştırmacılara sunmasıdır. Bkz.: 332-371.
- 18- Şaban Döğen, **İslâm ve Bilim**, İstanbul 2004.
- 19- Galip Ata (Ataç), **Tıp Tarihi I**, Tıp Tarihini başlangıcından XVIII. Asrın sonuna kadar ihtiva eden eser, 248 sayfa halinde İstanbul, 1925'te yayımlanmıştır.
- 20- Osman Şevki (Uludağ), **Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi**, (İnceleme, dipnot ve sadeleştirme, İlder Uzel), Ankara 1991.
- 21- Aydın Sayılı, **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, ???**
- 22- Kemalettin Özden, **Tıp, Tarih, Mitoloji, ???**
- 23- Murat Yurdakök, **İslâm'da Çocuk Hekimliği**, Ankara, 1984.
- 24- Yusuf Özbek, **İslâm Açısından Sihir**, İstanbul, 1994. Eser in son kısmına, 257-367. Sayfalardan ibaret olan, Manfred Ullmann'ın Natur und Geheimwissenschaften im İslam adlı eserinin "İslâm Kültür Tarihinde Maji" adıyla, Yusuf Özbek tarafından yapılmış tercümesi yer almaktadır.
- 25- Doğan Mirzaoğlu, **Metafizik Âlem ve Bilinmeyen Yönleriyle Cinler**, Zafer Yayınları, İstanbul 2000.
- 26- Sedat Veyis Örnek, **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1995.
- 27- Nazmi Özçelik, **İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı**, Ankara, 2002.
- 28- Nadir Paksoy, **Gezgin Bir Hekimin Dünyası**, 27, İzmit 2007.
- 29- Ender Saraç, **Ayurveda**, İstanbul Trz.
- 30- Nil Sarı Editörlüğünde neşredilen, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul.

16. Tıp ve Bilim Tarihi Tercüme Eserler**a- Arapça'dan**

- 1- İbn Sînâ, **el- Kânûn fi't- Tıbb**, (Türkçeye Çeviren, Esin Kahya), Ankara 2000.
- 2- Hüseyin b. Bistam, Abdullah b. Bistam ez-Zeyyad, **İmamların Tıbbı**, (Trc. Hayrettin Tekümit), İstanbul 2000.
- 3- Şeyh Hâkim Muinuddin Çiştî, **Sûfi Tıbbı**, (Trc. Hayrettin Tekümit) İstanbul 1997.
- 4- Abdullah b. Ali el-Cuaysin, **Hastanın El Kitabı**, (Trc. Savaş Kocabaş), İstanbul 2006.
- 5- Seyyid Hüseyin Nasr, **İslâm ve Bilim Tarihi**, (Trc. İlhan Kutluer), İstanbul 2006.
- 6- M. Ali el-Bâr, **Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı**, (Trc. Abdülvehhab Öztürk, Mücteba Uğur), Türkiye Diyanet Yay., Ankara 2005.
- 7- Kindî, **el- Hîle li Def'i'l- Ahzân**, (Üzüntüden Kurtulma Yolları, Çev. Mustafa Çağrırcı), İstanbul 1998.

b- Batı Dillerinden

- 1- Karl Opitz, **Die Medizin im Koran**, Stuttgart, 1906. (Trc. Feridun Nafiz Uzluç, Kur'an Tababeti, Ankara, 1971).
- 2- Fâzılurrahman, **İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp** (Çev. Adnan B. Baloğlu, Adil Çiftçi), Ankara 1997.
- 3- Andrew Stanway, **Alternatif Tıp El Kitabı**, (Trc. Alp Eker, Arif Kut, Alptekin Okçu), İstanbul, 1992.
- 4- E. Enke, **Die Medizin im Koran**, Stuttgart, 1906.¹³
- 5- W. H. R. Rivers, **Tıp, Büyü ve Din**, (Trc. İbrahim Enis Köksaldı), İstanbul, 2004.
- 6- Bronislw Malinowski, **Büyü, Bilim ve Din**, (Çev. Saadet Özkal), Kabaşçı Yayınevi, İstanbul 2000.
- 7- Heinrich Wallnöfer, **Azteklerin Unutulmuş Tedavi Yöntemleri**, (Türkçesi, Alev Kırımlı), İstanbul 1998.
- 8- Irmi Rey- Stocker, **Anfang und Ende des Menschlichen Lebens (Aus der Sicht der Medizin und Drei Monotheistischnen Religionen Judentum, Chiristentum und İslam)**, Basıl, İsviçre 2006. (Tercüme edilmedi).
- 9- Roberto Margotta, **Tıp Tarihi**, (Trc. Nilgün Güdücü), İstanbul 1998.

¹³ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 877. Tercüme edilmedi.

17. Şamanizm Bibliyografyası

Tarihsel açıdan tıp tarihini incelerken karşımıza geleneksel tıp veya halk tababeti denilen kültürel birikim de çıkmaktadır. Folklorik olarak Anadolu'da devam edegelen sağaltım (tedavi) uygulamaları, mahalle veya köylerde "Ocak" tabir edilen kişilerin, dindar kimliğiyle öne çıkan ve halkın ifadesiyle "Hoca" denilen "okuyucu"ların ve muska yapanların, yıldıznâmeden iyi veya kötü emellere cevap veren sihir ve büyü erbâbiyla üfürükçülerin yöntemleri, kullandıkları araç gereç ve merasimleri, geçmiş kültürün canlı uzantılarını taşımaktadır. Büyük ölçüde geleneğin etkisinde kalan bu sınıfların tatbikâtı, Şaman geleneğinin bâriz izlerini taşımaktadır. Bu yüzden Şamanizm (Şamanlık ve Kamlık) hakkında başvurulabilecek ciddiyetteki çalışmalardan ulaşabildiklerimizi de eklemeyi faydalı gördük¹⁴

a- Kitaplar

- 1- Abdülkadir İnan, **Türk Şamanizmi Hakkında, Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1987.
- 2- Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Günümüzde Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara 1995.
- 3- Mircea Eliade, **Şamanizm**, (Çev. İsmet Birkan), Ankara 2006.
- 4- Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul 2003, I- III.
- 5- Yaşar Kalafat, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm - Şamanizm**, İstanbul 2004.
- 6- Nadir Paksoy, **Gezgin Bir Hekimin Dünyası**, 27, İzmit 2007.
- 7- Wilhelm Radlof, **Sibirya'dan Seçmeler** (Çev. Ahmet Temir), Ankara 1986.
- 8- James G. Frazer, **Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri**, (trc. Mehmet H. Doğan), İstanbul 1991, I- II.
- 9- Zekiye Tunç, **Şamanizm Üzerine Bir Araştırma**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007.
- 10- Özcan Köknel, **Kötü Ruhtan Ruh Sağlığına**, İstanbul 1998.
- 11- Fuzuli Bayat, **Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar)**, Ankara 2005.
- 12- Nevill Durury, **Şamanizm**, (Çev. Erkan Şimşek), İstanbul 1996.
- 13- Gary Buffalo, Sherry Firedancer, **Şamanların Erk Hayvanları**, (Çev. Bülent Uluşer), İstanbul 2007.

¹⁴ Bu bölüm çalışmalarının tesbitinde bilgi desteği saylayan Veysel Dinler'e teşekkür ederim.

- 14- William a. Haviland, **Kültürel Antropoloji**, (Trc. Hüsametttin İnaç, Seda Çiftçi), İstanbul 2002.
- 15- Cemal ŞENER, **Şamanizm - Türkler'in İslamiyetten Önceki Dini**, Etik Yayınları, Şubat 2000.
- 16- M.Reşat GÜNER, **Okültizm - Tarih Boyunca Gizli Bilimler**, Ege Meta Yayınları, 1996.
- 17- Metin AND, **Oyun ve Bügü - Türk Kültüründe Oyun Kavramı**, YKY, Ağustos 2003.
- 18- Ergun CANDAN, **Türklerin Kültür Kökenleri**, Sınır Ötesi Yayınları, Temmuz 2002.
- 19- Ünver GÜNAY, Harun GÜNGÖR, **Türklerin Dini Tarihi**, Rağbet Yayınları, Mart 2003.
- 20- Orhan TÜRKDOĞAN, **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Temmuz 2003.
- 21- Semih Tufan GÜLALTAY, **Tanrı'nın Türkleri**, Kafkas Basın Yayın A.Ş. 2003.
- 22- Esat KORKMAZ, **Eski Tür İnançları ve Şamanizm**, Anahtar Kitap Yayınevi, Ocak 2003.
- 23- Wilhelm Radloff, **Türklük ve Şamanlık**, (Türkçesi, A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu), İstanbul, 2009.
- 24- Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, 2004.

b- Makaleler

- 1- Ayten Altıntaş, **“Eski Türk Tıbbına Bir Bakış”**, **Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları**, Hüsrev Hatemi, Ayten Altıntaş, İstanbul, 2006.
- 2- Erdal Çalık, **“Türklerde Nazar”**, **Türksoy Dergisi**, , Sayı,24, 2007.
- 3- Nurettin Şazi Kösemihal, **“Büyü ve Din Probleminin Bugünkü Durumu”**, **Sosyoloji Dergisi**, İ. Ü. E. F. Yayınları, C. 7, İstanbul, 1952.
- 4- Ahmet Ünal, **“Hititlerde ve Çağdaş Anadolu Kavimlerinde Büyücülük”**, **Elemterefiş Anadolu’da Büyü ve İnanışlar**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.
- 5- Muhtar Kutlu, **“Büyücü Şaman”**, **Elemterefiş Anadolu’da Büyü ve İnanışlar**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.
- 6- Ahat Salihov, **“Şamanların Tedavi Usulleri ve Tıbbın İnanca Etkisi”**, **Türksoy Dergisi**, Sayı, 23, İstanbul, 2007.

18. Cin Şeytan Sihir Büyü Hakkında Yazılmış Olan Arapça Eserler

Başlıkta yer alan her bir kavram hakkında daha fazla çalışma bulmak mümkündür. biz burada öncelikle, hastalık ve tedavisi konusunda cin, şeytan, sihir ve büyüye bakış açısıyla yazılmış olanları belirtmek istedik. Bu bakış açısıyla hazırlanmış eserler bir bakıma Mezopotamya, Mısır ve Arap yarımadasının hastalık sebebi, iyileşme veya şifa bulma uygulamalarının ne gibi karakter arzettiğinin de ipuçlarını vermektedir. Şaman geleneğinde “ruh”un ön plana çıktığı anlayışa ve inanışa karşı, bu saydığımız bölge ve coğrafyalarda “cin” ve “şeytan”ın belirgin şekilde öne çıkması iki geleneği ayıran mühim bir farktır. Şamanlık veya kamlıkta hastalık sebebi olarak “ruh” veya “ruhlar” ne kadar etkili ise Mezopotamya, Mısır ve bunların büyük oranda tesirinde kalmış olan Câhiliyye Arap tababetinde “cinler” ve “şeytan” o kadar başrol oynamaktadır diyebiliriz. Bundan ötürü şamanlıkta “ruh çağırma” veya “ruh kovma” ritüellerinin yerini, bahsettiğimiz bölgede “cin çağırma”, “cin kovma” veya “şeytan savma” uygulamaları almaktadır. işte bu bölgesel karaktere uygun olarak Üç Semâvî Din ve onların kutsal kitaplarında “cin” ve “şeytan” fenomenine önemli vurgular yapılmaktadır.

Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu kültürel ve coğrafi farklılıklardan hareketle, yukarıda Şamanizm hakkında yapılmış çalışmaları verirken burada da tıbbi açıdan cin, şeytan, sihir ve büyü hakkında yazılmış bazı eserlere işaret etmeyi düşündük.

- 1- Yazarı Mechul, **Tahsînu'l- İnsân Mine's- Sihri ve'l- Cinni ve's- Şeytân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trz.
- 2- Muhammed Mahmûd Abdullah, **eş-Şifâ bi'l- Kur'ân mine's- Sihri ve Messi'l- Cân**, Kahire, 1992.
- 3- Vahîd Abdusselam Bâlî, **es-Sârimu'l- Bettâr fi't- Tesaddî li's- Seharati'l- Eşrâr**, Cidde, 1412.
- 4- Mahmûd Beyyûmî Heykel, **el-İlâc bi'l- Kur'ân li Şifâi Emrâzin Tesebbebe fiha'l-Cân**, Kahire, 1992.
- 5- Ukkâşe Abdulmennân et-Tayyibî, **Düstûru's- Şeytân ve Kur'ânuhu**, Kahire, Trz.
- 6- Mecdi Muhammed eş-Şehâvî, **el- İlâcu'r- Rabbânî li's- Sihri ve Messi's- Şeytânî**, Kahire, Trz.
- 7- Ebû'l-Berâ Üsâme b. Yâsin el-Me'ânî, **el- Menhelu'l- Muğîr fi Isbâti'l- Hased ve'l-Ayn**, Dâru'l- Me'ânî, Ürdün, 2000.
- 8- Ebû'l-Berâ Üsâme b. Yâsin el-Me'ânî, **el- Menhelu's-Şer'u fi İlâci'l-Mess ve's-Sara'**, Ürdün, 2000.
- 9- Ebû'l-Berâ Üsâme b. Yâsin el-Me'ânî, **el- Fevâkihu'd- Devvânî li't- Tibbî'n- Nebevî ve'l- Kur'ânî**, Ürdün, 2000.

- 10- Ebû'l-Berâ Üsâme b. Yâsin el-Me'ânî, **el- Kavlu'l-Mu'în fi Mürtekizâti Mu'âlici's-Sara' ve's-Sihr ve'l-Ayn**, Ürdün, 2000.
- 11- Ebû'l-Berâ Üsâme b. Yâsin el-Me'ânî, **Fethu'l- Hakki'l-Mübîn fi Ahkâmi's- Sara' ve's- Sihr ve'l- Ayn**, Ürdün, 2000.
- 12- Ebû'l-Berâ Üsâme b. Yâsin el-Me'ânî, **el-Kavâidu'l- Meselî li İlâci's- Sara' ve's-Sihr ve'l- Ayn bi'r- Rukyâ**, Ürdün, 2000.
- 13- Ebû'l-Berâ Üsâme b. Yâsin el-Me'ânî, **es-Savâiku'l-Mürsele fi't- Tesaddî li'l-Meş'ûzîn ve's- Sehera**, Ürdün, 2000.
- 14- Ebû'l- Berâ Üsâme b. Yâsîn el- Me'ânî, **El- Kavlu'l- Mübîn fimâ Yudradu'l- Cin ve's- Şeyâtîn**, Suudî Arabistan 2000.
- 15- Ebû'l- Berâ Üsâme b. Yâsîn el- Me'ânî, **Münkerâtu'l- İnsân fimâ Yusallatu'l- Cin ve's- Şeytân**, Suudî Arabistan 2000.
- 16- Manfred Ullmann, **İslam Kültür Tarihinde Maji**, (Trc. Yusuf Özbek), İstanbul 1994. Bu sonuncu eserin orijinali her ne kadar Almanca olsa da burada verilen bazı bilgiler ve bu esnada Arapça önemli eserlere yer vermektedir.
- 17- Ernst Zbinden, **İslâm'da ve Eski Ortadoğuda Cin ve Ruh İnançları**, (Terc. Ekrem Sarıkçıoğlu), Yeni Ufuklar Neşriyat, Yrz. Trz.

SONUÇ

Tıbb-ı Nebevî ve bu konuya dair hadislerin klasik eserlerde yer almasına ve çoğunluğu Tasnif Devri sonrasına ait müstakil eserlerin tesbitine dair yaptığımız çalışmanın bütünlüğünü sağlamak amacıyla sunduğumuz bu “Tıp ve Tıbb-ı Nebevî Hakkında Muâsır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)” adlı derlememizde çok sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür.

Listesi verilen bu çalışmalar için, bu konudaki gayretlerin tamamıdır diyemeyiz. Ulaşamadığımız ya da gözden kaçırdığımız ilmi ve kültürel araştırmaların daha da fazla olacağından şüphemiz yok. Ancak mevcut imkânlar ve eldeki bilgiler çerçevesinde isimlerini zikrettiğimiz telifât, sayısal olarak bakıldığında az bir rakam değildir. Yine de arzu edilen boyutta meselenin ele alınmadığını da gördük.

Diğer çalışmalar bir yana bırakılacak olursa akademik ve ilmi yöntemlerle Tıbb-ı Nebevî hadislerinin çağdaş bir derlemesinin yapılmadığını, çeşitli sebepler veya farklı bakış açılarından tartışma konusu yapılmış olan Tıbb-ı Nebevî hadislerine dair araştırmaların azlığını görmekteyiz.

Listemizi oluştururken, Tabib Tabakâtına dair eserleri bir yana bırakırsak, Osmanlı'nın son devir Tıbb-ı Nebevîleri, Arap dünyasındaki neşriyat, batı dillerine yapılan tercüme ve şarkıyatçıların konuya dair incelemelerinin başta sayısal olarak yetersiz olduğunu itiraf etmeliyiz.

Türkçe telif eser ve makâleler ile bu hususla doğrudan ilgili veya bir kısmında ele alınmış olarak dolaylı tez çalışmaları ise ilmi açıdan çok

kıymetli olmakla birlikte mikdar olarak eksik gözükmektedir. Yani Tıbb-ı Nebevî konusunun, hadis ilmindeki ve literatüründeki konumu, alanı, imkânı, sünnet değeri, ahkâm yönü, hadis ve tıp ilminin usûl, yöntem ve bulgularıyla bir bütün halinde incelenmediği sonucuna varılmıştır.

Klasik Tıbb-ı Nebevî listesiyle birlikte düşünüldüğünde muâsır çalışmaların çokluğu, meselenin ya bir tür proje veya bir heyet çalışmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Meselenin yeterince ciddi bakış açısıyla ve yeterli miktarda ele alınıp alınmadığını görmek ve bu konuda daha sonra çalışma yapacak olanlara kolaylık sağlamak amacıyla yaptığımız bu bibliyoğrafya derlemesinde eksik bıraktığımız; ismini zikretmediğimiz çalışmalardan haberdar olanların tenkid, destek ve ekleme yapmalarını arzu ediyoruz.